

Ahmet Đonlagić

27.

**ISTOČNO
BOSANSKA
DIVIZIJA**

ISTOČNA BOSNA

I z d a v a č
VOJNOIZDAVAČKI ZAVOD
Načelnik ĐORĐE STANIĆ, pukovnik

RATNA PROŠLOST NARODA I NARODNOSTI
JUGOSLAVIJE

KNJIGA DVESTA PEDESETA

MONOGRAFIJE
JEDINICA NOV I PO JUGOSLAVIJE
KNJIGA SEDAMDESETPETA

UREĐIVAČKI ODBOR

RAHMIJA KADENIĆ, general-pukovnik, predsjednik, članovi: ALI SUKRIJA, RISTO DŽUNOV, DAKO PUAC, general-pukovnik, MILAN DALJEVIĆ, general-pukovnik, ŽIKA STOJSIĆ, general-potpukovnik, FABIJAN TRGO, general-potpukovnik, VELJKO MILADINOVIĆ, general-potpukovnik, JOCO TARA-BIĆ, general-potpukovnik, METODIJE KOTEVSKI, general-potpukovnik. AUGUST VRTAR, general-potpukovnik, SVETOZAR ORO, general-major, MISO LEKOVIC, pukovnik, AHMET ĐONLAGIĆ, pukovnik, VIKTOR KUCAN, pukovnik, glavni i odgovorni urednik, RADOMIR PETKOVIĆ pukovnik

UREDNIK
pukovnik ESAD TIHIC, prof.

RECENZENTI
RUDI PETOVAR, general-potpukovnik
MILOŠ ZEKIĆ, general-potpukovnik

I

AHMET ĐONLAGIĆ

DVADESET
SEDMA
DIVIZIJA

Beograd, 1983. godine.

PREDGOVOR

Na pisanje knjige o borbama i životu 27. istočnobosanske narodnooslobodilačke udarne divizije odlučio sam se negdje na početku rada sa Čamilom Kazazovićem na monografiji 16. muslimanske brigade koja je u sastavu te divizije bila od marta 1944. godine. Bio sam u toj brigadi i ratni put često me je dovodio u priliku da se nađem u borbi ili na zadatku koji su imale jedna ili obje brigade (19. birčanska i 20. romanijska) Divizije. To neposredno doživljavanje većine događaja koje opisujem nastojao sam da potisnem u stranu i da rekonstrukciju borbi i života jedinica i Divizije kao cjeline izvršim na osnovi sačuvanih izvora i literature a gdje je bilo neophodno i ličnih sjećanja učesnika. Samo na dva-tri mjesta uzeo sam slobodu da epizodne dogodovštine oslonim i na moje pamćenje.

Glavni oslonac u utvrđivanju tokova borbi i događaja bili su zbornici dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda koje je do sada izdao Vojnoistorijski institut. U njima je objavljen najvažniji dio prikupljenih arhivskih izvora 27. divizije i brigada koje su bile u njenom sastavu tokom rata. Ta građa pružila je mogućnost da se rekonstruišu sve značajnije borbe i najvažniji momenti stanja i političkih i drugih aktivnosti jedinica za sve vrijeme od formiranja divizije do kraja rata, izuzev za sedam-osam dana u prvoj polovini decembra 1944. godine. Uz to, dokumenti štaba 3. korpusa, 17. i 38. divizije i drugih jedinica NOV i POJ koje su se borile na tlu istočne Bosne, kao iz fondova neprijateljevih snaga (njemačkih, ustaških, domobranskih i dr.), koji su objavljeni u I, II, III, IV, IX i XII tomu Zbornika, u velikoj meri su upotpunili podatke o dejstvima i radu 27. divizije i olakšali da se oni kritički prosude i ocijene.

Rad je takođe, olakšavala dosta bogata istorijska literatura o razvoju narodnooslobodilačkog rata i revolucije na tlu istočne Bosne. Do sada je objavljeno nekoliko monografskih djela i knjiga i više desetina članaka i rasprava u kojima su fragmentarno, uže ili šire obrađena dejstva 27. divizije i brigada u njenom sastavu, važniji politički događaji i dati podaci o ličnostima jednog broja

istaknutijih rukovodilaca i boraca. Osim toga, o 27. diviziji ili o problemima koji su vezani za njene borbe i djelovanje ima podataka i u literaturi u kojoj se opisuje razvoj rata i revolucije u susjednim krajevima (Sandžaku, Crnoj Gori, Hercegovini, srednjoj Bosni), ili pak dejstva nekih drugih jedinica NOV i POJ. Na kraju knjige čitalac može naći potpunije podatke o tim izvorima.

Ali, i pored tako obimne objavljene grade i sređenih arhivskih izvora, iz kojih nije bilo teško doći do neophodnih podataka i istorijskih činjenica, ipak je ostalo više događaja koji se ne bi mogli potpunije rasvijetliti i razumjeti bez sjećanja i konsultovanja jednog broja njihovih neposrednih učesnika. U tome su mi pomogli recenzenti general-pukovnik Rudolf Petovar, prvi načelnik štaba divizije, i general-potpukovnik Miloš Zekić, koji je komandovao divizijom od oktobra 1944. godine do kraja rata. Rukopis je pročitao i general-major Mitar Minić, ratni komandant Romanijskog NOP odreda i 20. romanijske brigade, i dao korisne sugestije. Oko pojedinih događaja konsultovao sam Savu Pređu, ratnog zamjenika političkog komesara Romanijskog NOP odreda, pukovnika Živka Gajića, ratnog načelnika štaba 19. birčanske brigade, i Slobodana Markovića, ratnog političkog komesara bataljona iz te brigade. Na pomoći svima se toplo zahvaljujem.

Beograd, marta 1983. godine

Ahmet ĐONLAGIĆ

UVOD

U toku svog ratnog života, od 10. oktobra 1943. do 27. maja 1945. godine, 27. divizija dejstvovala je na području istočne Bosne, i to najviše u tuzlanskom bazenu, Birču, na Romaniji i u gornjem Podrinju.

Istočna Bosna (skica br. 1) je tokom narodnooslobodilačkog rata (NOR) imala veliki operativno-strategijski značaj i za Narodnooslobodilačku vojsku i partizanske odrede Jugoslavije (NOV i POJ) i za njemačkog okupatora i kvislinge (tzv. Nezavisnu Državu Hrvatsku - NDH, četničku organizaciju i dr.). Zauzimajući centralni položaj u Jugoslaviji, ona je u geografskom smislu bila ona oblast preko koje su se operativno povezivala dejstva jedinica Narodnooslobodilačke vojske u zapadnim i istočnim krajevima zemlje; na nju se, od 1942. godine, oslanjao dobro organizovani i snažni Narodnooslobodilački pokret (NOP) u Vojvodini; na jugu, teritorijalna veza sa istočnom Hercegovinom, Crnom Gorom i Sandžakom bila je od velikog značaja za izvođenje operacija tokom cijelog NOR-a; od jeseni 1943. godine istočna Bosna dobila posebnu važnost u naporima NOVJ da njene prve snage prodru u Srbiju.

Taj operativni značaj, koji je proizlazio iz položaja na jugoslavenskom ratištu, imao je svoju podlogu i u privrednom potencijalu istočne Bosne. Još prije rata na njenom području razvili su se snažni rudarski i industrijski centri. Rudnici uglja u tuzlanskom basenu i u dolini Bosne (Breza, Kakanj i Zenica) bili su najveći proizvođači mrkog uglja i lignita 1941. godine u Jugoslaviji; rudnik gvozdene rude u Varešu i željezare u Varešu i Zenici bili su najznačajniji metalurški centri u zemlji; pilana i druga postrojenja u Zavidovićima spadali su u red najvećih preduzeća drvne industrije u vrijeme Kraljevine Jugoslavije, a šumski kompleksi u slivu rijeke Krivaje bili su po eksploataciji drvne mase - među najbogatijim u zemlji. Osim toga, u prostor istočne Bosne ulazi najveći dio regiona Sarajeva, koje je bilo ne samo centar od velikog političkog i kulturnog nego i od privrednog značaja, jer je imalo relativno razvijenu industriju i bilo važan saobraćajni čvor.

Njemački okupator je bio prvenstveno zainteresovan za rad metalurških postrojenja u Varešu i Zenici, pilane u Zavidovićima, fabrike sode u Lukavcu (kod Tuzle) i Vojnotehničkog zavoda u Sarajevu. Industrija i željeznički saobraćaj na teritoriji koja je ušla u sastav NDH u velikoj mjeri su zavisili od rada bosanskih rudnika uglja. Četnici su u nekim regionima, od sredine 1942. godine, bili zainteresovani za eksploataciju šuma (za račun njemačkog okupatora i NDH), jer im je ta djelatnost bila jedan od izvora sredstava za materijalno obezbjeđenje jedinica.

Iako nedovoljno razvijena i ograničenih kapaciteta, i saobraćajna mreža u istočnoj Bosni bila je za njemačkog okupatora i NDH od nemalog privrednog i operativnog značaja. Dolinom Bosne išla je jedna od tadašnje tri željezničke pruge koje su povezivale dolinu Save sa Jadranom. Na transportne mogućnosti te pruge uzanog kolosijeka (Bosanski Brod - Sarajevo - Mostar - Metković, odnosno Dubrovnik) oslanjala se proizvodnja pomenutih rudarsko-industrijskih centara, a i manevri (prevoženje trupa, teškog naoružanja i borbenih potreba) okupatorskih i kvislinških snaga, naročito u vrijeme izvođenja većih operativnih poduhvata protiv grupacija Narodnooslobodilačke vojske. Zbog vojnih potreba, povremeno su i poprečne komunikacije iz doline Bosne od Doboja preko Tuzle za Zvornik i od Sarajeva preko Sokoca i Vlasenice za Zvornik, odnosno dolinom Prače za Višegrad i dalje za Užice, imale veliki značaj za njemačkog okupatora.

Zbog pomenutih geografskih i privrednih karakteristika i specifičnosti u razvoju ustanka u Bosni i Hercegovini, istočna Bosna je tokom cijelog NOR-a bila zasebno operativno područje. U početnom razdoblju ustanka, do oktobra 1941. godine, dejstva istočnobosanskih partizanskih jedinica objedinjavala su i usmjeravala dva oblasna štaba: za sarajevsku i tuzlansku oblast. Poslije Savjetovanja u Stolicama, njihovu funkciju preuzeo je Glavni štab NOP odreda Bosne i Hercegovine, čije je sjedište bilo u istočnoj Bosni. Početkom februara 1942. godine, formiran je Operativni štab NOP odreda istočne Bosne. On je funkcionisao nešto duže od tri mjeseca. U prvoj polovini 1942. godine bitan uticaj na razvoj jedinica i na planiranje i izvođenje njihovih borbenih dejstava u istočnoj Bosni imali su Centralni komitet Komunističke partije Jugoslavije (CK KPJ) i Vrhovni štab NOV i POJ. Poslije povlačenja iz Srbije, oni su nastojali da na području istočne Bosne i oslobođenih krajeva istočne Hercegovine, Crne Gore i Sandžaka, koji su bili tada povezani u jedinstvenu prostranu teritoriju, izgrade i učvrste operativnu

osnovicu u kojoj će u proljeće 1942. prenijeti operacije bilo u zapadnu Srbiju ili pak u zapadne krajeve Jugoslavije.

Kao što je poznato, u ljeto i jesen 1942. godine težište ratnih dejstava NOV i POJ je bilo u zapadnim krajevima Jugoslavije (Bosanska krajina, Hrvatska i Slovenija). U proljeće te godine nastupila je oseka ustanka u istočnoj Bosni. Od sedam partizanskih i sedam dobrovoljačkih odreda, koliko ih je bilo u aprilu, u maju je ostao samo jedan (Birčanski NOP odred), nekoliko manjih partizanskih grupa i 3. bosanska proleterska (u junu dobila naziv 6. bosanska udarna) narodnooslobodilačka brigada. S tim jedinicama su se našli Operativni i Glavni štab. Kako nije bilo potrebe za djelatnošću Operativnog štaba, on je u maju 1942. ukinut, a komandne ingerencije Glavnog štaba svele su se na područje istočne Bosne. Povezivanjem 6. brigade i Sremskog NOP odreda (3. odred III operativne zone Hrvatske), prelaskom tog odreda u istočnu Bosnu i uspjesima koje su te jedinice postigle krajem 1942. i u zimu 1942/1943. godine, veći dio istočne Bosne postao je ponovo aktivno ratno poprište borbe protiv okupatora i domaćih izdajnika.

Imajući u vidu značaj istočne Bosne za dalje vođenje narodnooslobodilačkog rata i revolucije, Josip Broz Tito, vrhovni komandant NOV i POJ, još je u novembru 1942. godine planirao da tokom zime i u proljeće 1943. u tu oblast uputi I. proletersku, a eventualno i 3. udarnu diviziju, sa zadatkom da u njoj stvore operativnu osnovicu za prodor u Srbiju i oslonac za oživljavanje narodnooslobodilačkog rata u istočnim krajevima Jugoslavije. Međutim, taj zadatak su dobrim dijelom izvršili 6. brigada, Sremski, Birčanski i novoformirani Majevački partizanski odred.

Poslije neprijateljeve zimske ofanzive (operacija Vajs I i II) i protivofanziva Narodnooslobodilačke vojske (bitka na Neretvi i na Drini) i njemačke operacije *Svare*, Vrhovni štab je, poslije proboja na Sutjesci, krenuo s grupom divizija (1. i 2. proleterska, 7. banijska, dijelovi 3. udarne divizije), u kojoj su bile 6. bosanska i 1. majevička brigada, u protivofanzivu u istočnoj Bosni. Te divizije su u sadejstvu s vojvođanskim brigadama, koje su formirane aprila 1943, i s istočnobosanskim partizanskim odredima, krajem juna i početkom jula 1943. godine, postigle krupne vojne uspjehe i gotovo svu teritoriju istočne Bosne pretvorili u aktivno područje borbenih dejstava NOV i POJ. Poslije formiranja 16. vojvođanske i 17. istočnobosanske divizije, Vrhovni štab je namjeravao da, radi koordiniranja dejstava i istočnoj Bosni i izvođenja namjeravanih operacija u Srbiji, obrazuje jedan operativni štab. Međutim, razvoj situacije u Sredo

zemlju i izvjesnost skore kapitulacije Italije ponovo su istakli značaj zapadnih krajeva i primorskih oblasti Jugoslavije, jer su se tamo nalazile jake italijanske snage. Zato su se CK KPJ i Vrhovni štab, krajem jula 1943, uputili ka Bosanskoj krajini, a divizije NOV koje su sa Sutjeske stigle u istočnu Bosnu orijentisane su na nove zadatke u tim dijelovima zemlje. U toj situaciji otpala je potreba za obrazovanjem pomenutog operativnog štaba, a 17. divizija stavljena je pod neposrednu komandu štaba 1. bosanskog korpusa, koji se tada nalazio u srednjoj Bosni.

Međutim, i poslije odlaska pomenutih divizija, u istočnoj Bosni nisu javljale borbe protiv neprijatelja. Naprotiv, 16. vojvođanska i 17. istočnobosanska divizija sa partizanskim odredima pojačavale su borbenu aktivnost i u ljeto 1943. godine ostvarile krupne vojno-političke rezultate. Oslobođeni su mnogi gradovi i veći dio teritorije između Drine, Save i Bosne, sjeverno od doline Spreče. Da bi bolje koordinirao dejstva u istočnoj Bosni, sredinom septembra se u tu oblast prebacio, sa 2. krajiškom brigadom, štab 1. bosanskog korpusa. Njemu je vrhovni komandant stavio u zadatak - ako to situacija bude dozvoljavala - da preduzme operaciju za oslobodenje Tuzle. U borbama od 29. septembra do 2. oktobra 17. divizija sa 2. krajiškom brigadom i Majevičkim, Ozrenskim i Trebavskim NOP odredom oslobodila je taj rudarsko-industrijski centar i nanijela težak poraz neprijatelju. Te jedinice su, u sadejstvu s dijelovima 16. vojvođanske divizije, odbacilajaku neprijateljevu borbenu grupu koja je pokušavala da se od 2. do 7. oktobra probije u tek oslobođenu Tuzlu.

Uspješnim okončanjem borbi za oslobodenje Tuzle sve jedinice NOV i POJ u istočnoj Bosni popunile su se novim borbama i znatno uvećale svoje borbene sposobnosti, jer je među zadobijenim plijenom u Tuzli bilo, između ostalog, preko 200 puškomitraljeza i mitraljeza, blizu 30 minobacača i topova i velika količina razne municije. Sve je to znatno povećalo operativne mogućnosti snaga NOV i POJ u toj oblasti. Da bi ih što bolje iskoristio i sistem komandovanja prilagodio nastaloj situaciji, štab 3. bosanskog korpusa (od 5. oktobra 1943. 1. bosanski korpus je preimenovan u 3. bosanski korpus) ocijenio je da je potrebno da se od raspoloživih snaga u istočnoj Bosni formira još jedna divizija.